

UOT: 334.75. 338.43, 664

AZƏRBAYCANDA KƏND TƏSƏRRÜFATI İLƏ YEYİNTİ SƏNAYESİNİN İNTEQRASIYASININ İNKİŞAF PRIORİTETLƏRİ

**İslam Hacı oğlu İbrahimov, i.e.d., professor,
əməkdar kənd təsərrüfatı işçisi**

**Bakı Biznes Universiteti
e-mail: bbu-kafedra@mail.ru**

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılmasının yeyinti sənayesinin inkişafına təsiri məsələləri araşdırılır. Kənd təsərrüfatının yeyinti sənayesi ilə integrasiyası, sahələrin balanslaşdırılmış inkişafı zəruri hesab edilir. Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra kənd təsərrüfatı ilə yeyinti sənayesinin integrasiyasına xüsusi diqqət verilməsi, integrasiyanın ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında rolunun artırılması üçün görülən tədbirlərin sistemli aparılması ön plana çəkilir. 1991-2019-cu illərdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması meyilləri, sosial-iqtisadi vəziyyətlərin miqyası baxımından kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişaf prioritetləri müəyyən edilir.

Göstərilir ki, emal məhsulları istehsalının artırılması kənd təsərrüfatının inkişafı ilə yanaşı sahənin özünün strukturunun təkmilləşdirilməsindən, xammalın kompleks emalı və tullantısız texnologiyaların tətbiqindən, yeyinti sənayesində istehsal-satış prosesinin marketing idarəetmə sisteminin formalaşdırılmasından çox asılıdır. Yeyinti sənayesinin dinamik inkişafını təmin etmək üçün integrasiya gücləndirilməli, tənzimləmə mexanizmi təkmilləşdirilməlidir.

Açar sözlər: *yeyinti sənayesi, integrasiya, kənd təsərrüfatı istehsalı, prioritet istiqamətlər, iqtisadi siyasət, potensial ehtiyatlar.*

Giriş

Ölkə əhalisinin qida məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması ilə yanaşı yeyinti sənayesinin inkişafı da əhəmiyyətli rola malikdir. Kənd təsərrüfatı məhsulları sənaye emalı mərhələsindən keçərək xammala, yarımfabrikata və hazır məhsula çevrilir. Emal edilmiş yarımfabrikat və hazır məhsullar yüksək keyfiyyətdə qablaşdırılır, saxlanma və daşınması üçün hazırlanır. Bu məhsullar həm yerli tələbat üçün, həm də xarici bazarlar üçün tələbatın ödənilməsinə yönəldilir. Ona görə də yeyinti sənayesinin inkişaf etdirilməsi ərzaq təminatının yaxşılaşdırılmasında və xarici bazarlara ixrac edilməsində mühüm rol oynayır, əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsində və gəlirlərinin artırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Akademik Asəf Nadirovun belə bir fikri ilə razıyıq ki, “Qida sənayesinin inkişaf etdirilməsi eyni zamanda regionlarda məşğulluğun təmin olunması və əhalinin gəlirlərinin yüksəldilməsi baxımından da ölkənin strateji maraqlarına xidmət edir” [12, s. 452]. Yeyinti məhsulları ilə təmin olunma sahələrarası kooperasiyanın və inteqrasiyanın obyektiv şərtləri və qanunauyğunluqları ilə müəyyən olunur. Bu kənd təsərrüfatının və yeyinti sənayesinin qarşısında çox mühüm vəzifələr qoyur. Nəzərə almaq lazımdır ki, hazırda hələ də, kənd təsərrüfatında pərakəndəlik mövcuddur, kiçik sahibkarlıq təsərrüfatları fəaliyyət göstərir, kooperativlərin yaranması və təmərküzləşmə prosesi ləng gedir. Bununla əlaqədar olaraq, kənd təsərrüfatı və yeyinti sənayesinin qarşısında vəzifələrin miqyası artır. Həm də, bu vəzifələr onunla izah olunur ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının və yeyinti sənayesi məhsullarının əksəriyyəti daxili bazarın tələbatının ödənilməsinə yönəldilir və müəyyən hissəsi isə xarici bazarlara çıxarılır. Bu baxımdan kənd təsərrüfatı ilə emal sənayesi arasında inteqrasiya və kooperasiya əlaqələri qarşılıqlı maraq prinsiplərinə əsaslanmalıdır. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı və emal sənayesində sahələrarası inteqrasiyanın inkişafının zəruriliyini qeyd edərək prof. V.H. Abbasov göstərir ki, “Emal müəssisələri üçün kənd təsərrüfatı xammallarından səmərəli istifadə edilməsi məsələsi ən mürəkkəb sahələrarası problemlərdən biridir... Mövcud məqsədlərin reallaşdırılması üçün, bir tərəfdən kənd təsərrüfatı xammallarının istehsalının artırılmasını təmin edən sahələrin balanslaşdırılmış inkişafının təmin edilməsi tələb olunursa, digər bir tərəfdən istehsal olunmuş məhsulların daşınmasını, saxlanmasını, emalını və istehlakçılara çatdırılmasını təmin edən fəaliyyətlərlə yanaşı topdan və pərakəndə ticarət şəbəkələrinin inkişaf etdirilməsi məsələsinə də xüsusi diqqət yetirilməlidir” [6, s. 57]. Hesab edirik ki, metodoloji baxımdan bu fikirlə razılaşmaq olar. Çünki, kənd təsərrüfatı ilə emal sənayesi ayrı-ayrı fəaliyyət sahələrinə aid olsalar da, bu sahələrin fəaliyyətini bir-birindən təcrid olunmuş halda təsəvvür etmək mümkün deyildir. Fikrimizcə, Azərbaycanda yeyinti sənayesini inkişaf etdirmək və ərzaq təminatını yaxşılaşdırmaq istəyiriksə, ilk növbədə kənd təsərrüfatını inkişaf etdirmək lazımdır. Prof. B.X. Ataşovun bu fikri ilə razıyıq ki, “Tarixdə heç bir millət əvvəlcə qida məhsulları istehsalını artırmadan özünün maddi rifahını yaxşılaşdırmağa və inkişafa nail ola bilməmişdir” [7, s. 473]. Bununla əlaqədar kənd təsərrüfatının bir çox problemləri həll edilməlidir.

Problemin təhlili

Araşdırmalar göstərir ki, ölkədə ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalını artırmaq üçün bir çox tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu istiqamətdə 25 avqust 2008-ci il tarixdə qəbul olunmuş “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”nın, habelə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 06 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin xüsusi rolu olmuşdur. Həmin strateji sənədlərdə nəzərdə tutulan vəzifələrin yerinə yetirilməsinin həyata keçirilməsi nəticəsində 2008-2019-cu illərdə torpaq və sudan daha səmərəli istifadə edilməsi, meliorasiyaya ehtiyac olan torpaqların yaxşılaşdırılması, suvarma sahələrinin artırılması, yararsız və istifadə olunmayan torpaqların əkin dövryyəsinə cəlb olunması tədbirləri həyata keçirilmişdir. Mütərəqqi suvarma texnologiyalarının tətbiqi dəstəklənmişdir.

Bitkiçiliyin inkişaf etdirilməsi, istehsalda növbəli əkin sisteminin tətbiqi, regionlarda optimal əkin strukturunun müəyyən edilməsi, yeni məhsuldar sortların sınaqdan keçirilməsi, istehsal

sahələrinin dəstəklənməsi və ixracın təşviqi mexanizmi həyata keçirilmişdir. Bununla yanaşı, ölkədə heyvandarlığın inkişafı üçün damazlıq təsərrüfatlarının yaradılması, quşçuluq müəssisələrinin modernləşdirilməsi, heyvandarlığın maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi tədbirləri dəstəklənmişdir. Yem bitkiləri əkinləri sahələrinin strukturu təkmilləşdirilmiş, stasionar şəraitdə mal-qara və dəvəların saxlanması, arıçılığın inkişafı və s. tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bütün bunların nəticəsində, tədqiqatçıların da qeyd etdikləri kimi, Azərbaycanın kənd təsərrüfatında dünya və region səviyyələri ilə müqayisədə daha yüksək artım templəri formalaşmışdır.

Kənd təsərrüfatının inkişafı və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi tədbirləri kənd təsərrüfatı istehsalçılarının güzəştlərlə dəstəklənməsi tədbirləri ilə əhatə olunmuşdur. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə yanaşı həmin məhsulların alışı, satışı və marketinqinin təşkili, müasir texnoloji tələblərə cavab verən emal müəssisələrinin yaradılmasına xüsusi diqqət yetirildi. Göstərilən amillərin nəzərə alınması kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının dinamik artırılmasına (üzüm və çay istisna olmaqla) imkan vermişdir. Bunu tərtib etdiyimiz cədvəlin məlumatlarından görmək olar:

Cədvəl 1. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artımı (min ton)

	1991-2000 orta hesabla	2005- ci ildə	2010- cu ildə	2015- ci ildə	2018-ci ildə	2019- cu ildə	2019-cu ildə 1991- 2000-ci ilə nisbətən (%; dəfə)
Dənli və dənli paxlalılar	1152,6	2126,7	2000,5	2999,4	3309,2	3538,5	3,1 d.
Kartof	240,7	1083,1	953,7	939,8	898,9	1004,2	4,2 d.
Tərəvəz	577,4	1127,3	1189,5	1275,3	1521,9	1714,7	2,9 d.
Bostan məhsulları	90,1	363,8	433,6	484,5	401,9	447,6	4,9 d.
Meyvə	384,9	625,7	729,5	888,4	1010,8	1099,7	2,8 d.
Şəkər çuğunduru	-	36,6	251,9	184,3	277,2	237,0	-
Üzüm	352,0	79,7	129,5	157,1	167,6	201,8	-42,7%
Çay	11,1	0,74	0,54	0,58	0,87	0,92	-91,8%
Mal-qara (min baş)	1783,1	2369,8	2613,7	2708,3	2658,8	2658,1	1,5 d.
Qoyun-keçi (min baş)	5801,8	7668,5	8405,0	8677,1	8304,1	8296,0	1,4 d.
Ət (kəsilmiş çəkiddə)	101,4	198,0	244,9	298,6	326,0	335,8	3,3 d.
Süd	890,3	1251,8	1535,8	1924,5	2080,4	2129,4	2,4 d.
Yumurta (mln. ədəd)	585,2	874,6	1178,6	1552,9	1676,2	1827,1	2,1 d.

Mənbə: [4, s. 75-99]

Cədvəl məlumatlarının təhlilindən aydın olur ki, Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında artım əldə etməklə yanaşı onun strukturunda da xeyli dəyişikliklər baş vermişdir. Bu, əsasən ölkədə həyata keçirilən ardıcıl tədbirlər və sahibkarlığın inkişafına şərait yaradılması ilə əlaqədar olmuşdur. Araşdırmalar göstərir ki, mövcud olan ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsi, makroiqtisadi sabitliyin qorunması, regional sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının qəbulu və icrasının təmin edilməsinin əhalinin gəlirlərinin artırılmasına istiqamətləndirilməsi əsas vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Azərbaycanda əhalinin və sənayenin artan tələbatının ödənilməsi, resurslardan istifadə, qloballaşan ərzaq təhlükəsizliyi, sosial-iqtisadi vəzifələrin miqyası baxımından kənd təsərrüfatında davamlı inkişafın prioritet istiqamətləri aşağıdakılardan ibarət olmuşdur:

- kənd təsərrüfatında toxumçuluğun və tingçiliyin inkişaf etdirilməsi;
- sənaye quşçuluğunun inkişaf etdirilməsinin dəstəklənməsi;
- nohur balıqçılığın və arıçılığın inkişafının dəstəklənməsi;
- quşçuluq sahəsi üçün və heyvandarlığın daha da inkişafı məqsədilə balanslaşdırılmış qarışıq yem istehsal edən müəssisələrin və sexlərin yaradılması;
- texniki xidmətin yaradılması və genişləndirilməsi;
- kənd yerlərində yeni texnologiyalara əsaslanan ət, süd, meyvə, tərəvəz, çay emalı müəssisələrinin və şərabçılıq şəbəkəsinin yaradılması;
- informasiya-məsləhət xidməti şəbəkələrinin yaradılması;
- torpaqların mühafizəsi və ətraf mühitin qorunması tədbirlərinin dəstəklənməsi;
- investisiyanın regionların infrastruktur və kommunal xidməti təminatının yaxşılaşdırılmasına yönəldilməsi;
- kənd təsərrüfatı məhsulları emalı müəssisələrinin yaradılması və onların maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi üzrə layihə və proqramların reallaşdırılmasına investisiyaların ayrılmasının dəstəklənməsi və s.

Göstərilən iqtisadi siyasət istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və icrası ilə əlaqədar kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsinin obyektiv zəruriliyi aşağıdakı amillərlə şərtlənmişdir:

- 1) kənd təsərrüfatının təbii-iqlim şəraitindən bilavasitə asılılığı;
- 2) kənd təsərrüfatında risklərin mövcudluğu;
- 3) kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın hələ aşağı olması;
- 4) kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin və istehsalçıların gəlirlərinin dayanıqlı olmaması;
- 5) sahənin bazar konyukturunda baş verən dəyişikliklərə çevik reaksiya göstərə bilməməsi;
- 6) aqrar sahədə əldə edilən gəlirlərin başqa sahələrə nisbətən nəzərə cərpacaq dərəcədə aşağı olması;
- 7) kənd təsərrüfatının investisiya cəlbəediciliyindən asılı olması;
- 8) aqrar sahədə bazar infrastrukturunun zəif inkişaf etdirilməsi;
- 9) kəndin sosial inkişafında yerli istehsalçıların maliyyə bazasının formalaşmaması və s. [11, s. 183-184].

Biz bu fikirlərə ona görə istinad edirik ki, bütün bunlar kənd təsərrüfatının inkişafını, həmçinin yeyinti sənayesinin inkişafını şərtləndirən kompleks bir məsələnin əsas amilləridir. Ona görə də, yeyinti sənayesinin inkişafının iqtisadi problemlərini kənd təsərrüfatının inkişafının iqtisadi problemləri ilə əlaqələndirilməyi elmi baxımdan düzgün hesab edirik. Beləliklə, fikrimizcə, yeyinti sənayesinin inkişafını təmin etmək üçün ilk növbədə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması əsas prioritet olmalıdır.

Araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması üçün həyata keçirilən geniş miqyaslı texniki, təşkilati, texnoloji, iqtisadi və s. tədbirlərə baxmayaraq respublikanın bir çox rayonlarında mövcud ehtiyatlardan hətta 30-40% səviyyəsində istifadə edilir.

Cədvəl 2. Bitkiçilik və heyvandarlıqda məhsuldarlıq göstəriciləri (sentner)

Məhsullar	İllər üzrə faktiki			
	1995	1996-2000 orta hesabla	2010	2020
Taxıl	15,1	19,0	20,7	31.8
Pambıq	13,0	9,1	12,7	33.6
Tütün	14,6	18,5	24,0	22.1
Kartof	97	92	145	174
Tərəvəz	157	149	142	188
Bostan məhsulları	73	81	137	224
Meyvə	31	51	70,6	70.3
Üzüm	33	32	74,7	99.4
Çay	10	3	9,4	15.0
Hər inək və camışdan süd (kq)	1098	1066	1206	1687
Hər qoyundan yun (kq)	1,9	2,0	2,0	2.1
Hər toyuqdan yumurta (ədəd)	203	175	173	219

Mənbə: [4, s. 78, 87, 92-93, 105]

Göründüyü kimi, bitkiçilik və heyvandarlıq sahəsində məhsuldarlıq göstəriciləri ümumən artım dinamikası nümayiş etdirir. Bununla belə, bu istiqamətdə potensial imkanların tam istifadə olunduğunu demək də olmaz. Bu vəziyyət mövcud innovasiya və investisiya strategiyası həyata keçirməklə elmi-texniki nailiyyətlərdən daha geniş və səmərəli istifadə edilməsi vəzifələrini qarşıya qoyur. Nəzərə almaq lazımdır ki, respublikada innovasiyalı inkişafı təbii resursların mövcudluğu, daxili və xarici bazar potensialı, müasir tələblərə uyğunlaşdırılan kadr potensialı və iqtisadi imkanlar şərtləndirir.

Azərbaycanda tarixən inkişaf etmiş və ixtisaslaşmış kənd təsərrüfatı sahələri mövcud olmuşdur. Bunlara tərəvəzçilik, üzümçülük, pambıqçılıq, tütünçülük, baramaçılıq, heyvandarlığı aid etmək olar. Bu sahədə müsbət təcrübələr toplanmış, tələbata uyğun emal müəssisələri yaradılmışdır. Bu baxımdan kənd təsərrüfatı məhsullarının artırılması, sahənin səmərəliliyi, emal sənayesi sahələrinin inkişafı, onların yerləşdirilməsi, maddi-texniki bazasının və texnoloji proseslərin düzgün həyata keçirilməsi eyni zamanda sahələrin dövlət dəstəyindən çox asılıdır. Ona görə də ölkənin ərzaq tələbatının ödənilməsində və xarici bazarlara rəqabət qabiliyyətli məhsullar çıxarılmasında emal sənayesinin müasir tələblərə uyğun inkişafı böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Kənd təsərrüfatı məhsulları həm ərzaq, həm də, qeyri-ərzaq məhsullarına ayrılır. Ərzaq məhsulları emalına taxıl, meyvə, tərəvəz, kartof, günəbaxan, şəkər çuğunduru, çay, üzüm, ət, süd emalı aiddir. Qeyri-ərzaq məhsulları emalına pambıq, tütün, yun, barama, gön-dəri, yem emalı aid edilir. Kənd təsərrüfatı məhsulları xarici mühit amillərinin təsiri nəticəsində tez xarab olur. Həmin məhsullar mövsümi xarakterdə olduğundan əhalinin, həmçinin müəssisələrin və ümumiyyətlə istehlakçıların il boyu tələbatını ödəmək üçün onların səmərəli şəkildə emalı təşkil olunmalıdır. Bu məhsullar müxtəlif üsullarla emal olunur. Məhsullar qurutma, duza qoyma, sterilizə olunma, şirə və sok alma, dondurma, soyutma, konserv yolu ilə emal ediləcək istehlakçıların tələbatının ödənilməsində və müvafiq ehtiyatlar yaradılmasında mühüm rol oynayır. Nəzərə almaq lazımdır ki,

kənd təsərrüfatı xammalı ilə fəaliyyət göstərən emal müəssisəsi öz istehsal prosesi həyata keçirməsi üçün təminatlı xammal ehtiyatı olmalıdır. Ona görə də emal müəssisələri xammal ehtiyatlarına yaxın yerlərdə yaradılır. Bu baxımdan dövlətin qəbul etdiyi dörd regional inkişaf proqramlarında kənd təsərrüfatı xammalı əsasında fəaliyyət göstərən və yeni texnologiyalarla təmin edilən emal müəssisələrinin dayanıqlı inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Fikrimizcə, bu istiqamət emal müəssisələrinin daxili istehsal hesabına istehlak tələbatının ödənilməsi və ekoloji təhlükəsizlik təminatı baxımından daha prioritet hesab edilməlidir.

Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra kənd təsərrüfatı məhsulları emalı və xidməti dövlət müəssisələrinin 1995-1998-ci illərdə özəlləşdirilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirdi. Bu sahələrdə bazar münasibətləri formalaşdırıldı və sahibkarlığın inkişafı üçün zəmin yaradıldı. Emal və xidmət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi dövründə həmin müəssisələrdəki texnoloji avadanlıqlar köhnəlmiş, əvvəlki iqtisadi əlaqələr pozulduğundan onların yeni, müasir avadanlıq və ehtiyat hissələri ilə təminatı, zəifləmişdi. Yeni texnika və avadanlıqlar alınması əvvəlki əlaqələrin pozulması və maliyyə məhdudluğu üzündən çətinləşmişdi. Ona görə də yeyinti emalı müəssisələrinin əsas istehsal fondları təzələnmirdi. Müəssisələrin mövcud istehsal güclərindən 8-15% istifadə edilirdi [10, s. 399].

Azərbaycanda torpaq islahatlarının həyata keçirilməsi, emal müəssisə və təşkilatlarının özəlləşdirilməsi ölkədəki emal müəssisələrinin fəaliyyətinin gücləndirilməsinə, onların strukturunun dəyişdirilməsinə, xüsusi mülkiyyət və rəqabət prinsipləri əsasında inkişafı milli iqtisadiyyatın formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərdi. Bu həm də, Azərbaycanda müasir texnologiyaların tətbiqi əsasında istehsal, emal və infrastruktur yaradılmasına şərait yaratdı. Kənd təsərrüfatı və yeyinti məhsulları istehsalının artırılması məqsədilə daxili və xarici investisiyaların ayrılması istiqamətində dövlət dəstəyi tədbirləri həyata keçirildi. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitləri və güzəştli kreditlər hesabına regionlarda soyuducu anbarlar, taxıl anbarları, ot kəsimi məntəqələri, ot və süd emalı, şərab, çay, konserv müəssisələrinin yaradılması maliyyələşdirilmişdir. Araşdırmalar göstərir ki, 1995-2019-cu illərdə Azərbaycanda müasir texnologiyalar əsasında yaradılan emal müəssisələri həm daxili, həm də, xarici tələbatı uyğun rəqabət qabiliyyətli çoxlu çeşiddə məhsullarla tələbatı ödəyə bilir. Regionlarda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması və kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı müəssisələrinin yaradılmasında “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” [10], həmçinin emal sənayesinin inkişaf etdirilməsi və sənayenin müasir tələblərə uyğunlaşdırılmasında “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı” (26.12.2014) mühüm rol oynamışdır [1].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasında qida təhlükəsizliyi sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” 2017-ci il 10 fevral tarixli Fərmanı ölkədə qida təhlükəsizliyinə nəzarət sistemini təkmilləşdirmək, pərakəndəliyi və təkrarlanmaları aradan qaldırmaq üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu məqsədlə 01 yanvar 2018-ci ildə Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi yaradıldı. Agentlik qida məhsullarının təhlükəsizliyinə dair normativ tənzimləmə sənədləri hazırlamaqla, ona nəzarəti, qida risklərini təhlil etməyi, ixrac edilən qida məhsullarına sertifikat verilməsini, istehlakçıların hüquqlarının mühafizəsini, “tarladan-süfrəyədək” prinsipi əsasında qida məhsullarının bütün mərhələlərdə dövlət nəzarətini həyata keçirir.

Görülmüş məqsədyönlü və sistemli tədbirlər nəticəsində 2000-2018-ci illərdə Azərbaycanda emal məhsulları istehsalı artmış, strukturu xeyli dəyişmişdir. Bunu aşağıdakı cədvəldən görmək olar:

Cədvəl 3. Azərbaycanca əsas növ emal məhsulları istehsalı (min ton)

Məhsullar	2000	2005	2015	2016	2017	2018
Kolbasa məmulatı	0,6	1,2	5,4	13,3	13,5	16,4
Süd	448,6	494	857,4	880,5	913,9	911,3
Pendir və kəsmik	29,8	33,5	48,5	49,4	54,0	50,1
Kərə yağı	12,8	14,2	23,9	25,6	25,3	23,6
Tərəvəz və meyvə konservləri (mln. şüşə banka)	30,9	23,2	147,9	156,5	158,9	164,7
Günəbaxan yağı	1,9	8,8	106,7	82,3	80,4	71,1
Marqarin	0,4	17,8	24,9	47,6	51,7	47,2
Mineral sular (min dal)	214,1	1160,2	8174,4	9638,8	12597,8	18824,1
Alkoqolsuz içkilər (min dal)	466,4	13361	24884	17853	18290	23757
Çörək və çörək-bulka	675,5	946,5	2705	2792	2824	2837,9
Makaron məmulatı	0,4	0,3	9,2	8,4	7,9	4,2
Şampan şərabı (min dal)	150,4	61,8	4,5	3,0	1,2	3,1
Araq (min dal)	450,4	484,3	770,7	571,1	547,2	860,1
Üzüm şərabı (min dal)	623,2	400,5	1035	1049	1130,5	1574,3
Brendi (konyak) (min dal)	386,1	17,5	3,8	15	6,3	16,5
Səmənli pıvəsi (min dal)	710,8	2490	4196	3262	4100	4662
Qənd- rafinad	0,5	3,6	335,6	418,7	228,4	203,1
Təbii çay	1,5	7,5	6,2	9,3	10,8	9,3
Fermentləşdirilmiş tütün	5,8	2,6	1,7	2,0	3,4	3,5

Mənbə: [5, s. 32-33]

Təhlil göstərir ki, 2000-2018-ci illərdə heyvandarlıq məhsulları emalının istehsalı xeyli artmış, burada inkişaf meyli mövcuddur. Tərəvəz və meyvə emalı məhsulları, mineral sular, alkoqolsuz içkilər, çörək və çörək-bulka məmulatları, araq, üzüm şərabı, pıvə, qənd istehsalında artım dinamikası müşahidə olunur. Ölkənin müəyyən etdiyi iqtisadi-sosial strategiyaya uyğun kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının, bununla da, yeni emal müəssisələrinin yaradılması, onların müasir texnologiyalarla güclərinin artırılması, müəssisələrin xammal təminatının yaxşılaşdırılması emal məhsulları istehsalı və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində prioritet istiqamətlər olmuşdur.

Araşdırmalardan belə nəticəyə gəlik ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artırılması respublikada həmin məhsulların emalı müəssisələrinin yaradılması və bərpası, yeni texnologiyaların tətbiqi əsasında bir çox ərzaq məhsullarının çeşidinin çoxalmasına və emal müəssisələrinin tələbatı uyğunlaşdırılmasına imkan vermişdir. Nəticədə yeni emal müəssisələrində süni örtüklü sosislər, müxtəlif çeşidli kolbasalar, polistirol qablarında bükülmüş ət, toyuq, balıq, müxtəlif yağlıqda xamalar, süzmələr, kəsmik, polistirol örtüklü kağıza bükülmüş dondurmalar, uzun müddət saxlamaq üçün polietilen kisəciklərdə sterilizə edilmiş süd istehsal edən xətt və avadanlıqlar qurulmuşdur. Strateji istiqamətə uyğun olaraq respublikada kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artırılması, emal müəssisələrinin sayı və güclərinin artırılması, onların xammalla təminatında yaranmış müsbət meyllər emal məhsullarının ölkə daxilində xüsusi çəkisinin artırılmasına, ixrac coğrafiyasının genişləndirilməsinə imkan vermişdir [9, s. 405]. Onu göstərmək olar ki, 2018-ci ildə 9,4 milyon ABŞ

dolları dəyərində, 9,4 milyon dollar dəyərində bitki yağları, 24,9 milyon dollar dəyərində şəkər, 7,7 milyon dollar dəyərində üzüm şərabları və üzüm suslosu, 9,7 milyon dollar dəyərində meyvə və tərəvəz şirələri və digər yeyinti məhsulları ixrac olunmuşdur [3, s. 652-653].

Araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə yeyinti məhsulları sənayesindəki istehsal gücləri arasında nisbət gözlənilməlidir. Regionlarda xammalın kompleks emalı və tullantısız texnologiya tətbiqi prosesi gözlənilmədiyindən itkilərə yol verilir. Fikrimizcə, bunun əsas səbəblərindən biri bəzi müəssisələrdə avadanlıq və texnologiyaların köhnəlməsi, digər səbəblərdən biri isə yeyinti sənayesində istehsal-satış prosesinin marketing idarəetmə strukturu ilə əhatə olmaması ilə əlaqədardır. Kənd təsərrüfatı və yeyinti sənayesinin inkişafı məqsədilə marketing konsepsiyası hazırlanmalı, istehlakçı tələbi əsasında keyfiyyətli məhsul istehsalı təmin edilməlidir. Təhlil göstərir ki, yeyinti sənayesində istehsalla məşğul olan sahibkarlıq fəaliyyəti çox cəlbedicidir. Belə ki, 2014-cü ildə yeyinti sənayesi ilə məşğul olmaq üçün 3752 sahibkar qeydiyyatdan keçmişdisə, 2018-ci ildə 4754 sahibkar qeydiyyatdan keçmişdir [5, s. 64]. Göründüyü kimi, sahənin cəlbediciliyinin artımı yeyinti məhsulları bazarında rəqabəti daha da kəskinləşdirir. Bu baxımdan əlverişli bazar mövqeyinə malik olmaq istəyən müəssisə və ya sahibkarlıq subyekti keyfiyyətli məhsul istehsal etməklə istehlakçı tələblərinə cavab verən məhsullar təklif etməli olurlar. Buna baxmayaraq, respublikada yeyinti məhsulları istehsalı ilə məşğul olan bəzi müəssisələr anbarlarda hazır məhsul ehtiyatının artımına meyillidirlər. Belə ki, faktlar göstərir ki, respublikada yeyinti məhsulları istehsal edən müəssisələrin anbarında 2005-ci il tarixə 33,3 milyon manatlıq hazır yeyinti məhsulları ehtiyatı olmuşdusa, 2019-cu ildə isə 38,6 milyon manatlıq hazır məhsul ehtiyatları olmuşdur. Hesab edirik ki, bunun bir səbəbi marketing xidməti ilə əlaqədardırsa, digər səbəbi iqtisadçı İ.M. Xeyirxəbərovun qeyd etdiyi kimi “Qida məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin anbarlarında hazır məhsul ehtiyatlarının çoxalması başqa amillərlə yanaşı, eyni zamanda həm də həmin məhsulların istehlakçıların tələblərinə tam uyğun olmaması ilə əlaqədardır” [9, s. 120]. Ona görə də yeyinti sənayesi müəssisələrinin bazara təklif etdikləri məhsulların keyfiyyəti istehlakçıların prizması baxımından qiymətləndirilməli, öyrənilmiş tələbatları əsasında müəssisələrin marketing strategiyası hazırlanmalıdır.

Nəticə

Araşdırmalar nəticəsində Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və yeyinti sənayesinin inkişaf nəticələri göstərir ki, kənd təsərrüfatı və yeyinti sənayesinin dinamik inkişafını təmin etmək üçün aşağıdakı prioritetlərin nəzərə alınmasını məqsədəuyğun hesab edirik:

- *yeyinti sənayesinin inkişafının əsası böyük kənd təsərrüfatı potensialı olan bitkiçilik və heyvandarlıq məhsulları istehsalının inkişafı ilə bağlıdır. Bu baxımdan emal müəssisələri ilə kənd təsərrüfatı arasında istehsal-iqtisadi əlaqələrin yaradılması və tənzimlənməsi mexanizmi təkmilləşdirilməlidir;*
- *yeyinti sənayesinin inkişafı müasir texnologiyalara əsaslanan bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının regional emalı müəssisələrinin yaradılmasını tələb edir;*
- *keyfiyyətli və rəqabətqabiliyyətli yeyinti sənayesinin inkişafı istehsal və xidmət sahələrinin (yüngül, kənd təsərrüfatı, maşınqayırma, infrastruktur və s.) qarşılıqlı integrasiyası şəraitində təmin edilə bilər;*

- *kənd təsərrüfatı və yeyinti sənayesinin inkişafı müəssisələrin xammalla və əhalinin ərzaqla təminatında əsas mənbə olduğundan bu sahələrin qarşılıqlı əlaqələri tələbata uyğun investisiyalasdırılmanı, stimullaşdırılmanı, səmərəli təşkilini və idarə olunmasını tələb edir;*
- *məhsulların daşınması, qablaşdırılması, saxlanması, emalının və marketinqinin təşkili zəncirinin formalaşdırılması üçün zəruri infrastruktur (istehsal, sosial, bazar) yaradılmalıdır;*
- *yeyinti sənayesinin və kənd təsərrüfatının integrasiya olunmuş inkişafını və tənzimlənməsini nəzərdə tutan Dövlət Proqramının hazırlanması və icrası təmin edilməlidir;*
- *mövcud yeyinti sənayesi müəssisələrinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, istehsalın modernləşdirilməsi, yeni texnologiyaların tətbiqi məqsədilə dövlətin maliyyə-kredit dəstəyi artırılmalıdır;*
- *məhsulun “tarladan-süfrəyədək” keyfiyyətli çatdırılmasında aqroparkların, aqroemal şəbəkələrinin rolu getdikcə artır və onlar kənd təsərrüfatı ilə sənayenin birləşməsinə, eyni zamanda məşğulluğun artırılmasına imkan verə bilər;*
- *heyvan sağlamlığı və bitki-mühafizə tədbirləri, ekoloji təhlükəsizlik, kənd təsərrüfatı və emal sənayesində insan potensialının inkişafı prioritet istiqamət kimi nəzərdə tutulmalıdır.*

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı. Bakı. 26.12.2014
2. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi. 06.12.2016. 177 s.
3. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı. 2019. 788 s.
4. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. Bakı. 2019. 642 s.
5. Azərbaycan sənayesi. Bakı. 2019. 252 s.
6. Abbasov V.H. Emal sənayesində sahələrarası əlaqələrin inkişaf problemləri. ETKTİ və Tİ-nin Elmi Əsərləri. Bakı. 2007. 449 s.
7. Ataşov B.X. Aqrar sahənin struktur və səmərəlilik problemləri (nəzəriyyə və praktika) Bakı. 2017. 536 s.
8. H.A. Xəlilov. Azərbaycanda aqrar istehsalın artım templəri: dinamikasının xüsusiyyətləri və resurs amillərinin rolu. “Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı” elmi-praktik jurnalı, 2020 №1. <https://agroeeconomics.az/az/article/2/azerbaycanda-aqrar-istehsalin-artim-templeri-dinam/>
9. Xeyirxəbərov İ.M. Qida sənayesi müəssisələrində marketinq nəzarətinin təşkili məsələləri. KTİETİ-nin Elmi Əsərləri. Bakı. 2017. №1 s. 118-124.
10. İbrahimov İ.H. Aqrar sahənin iqtisadiyyatı. Bakı. 2016. 655 s.
11. Mülkümov N.A. Ölkənin ərzaq təminatında qida sənayesinin inkişafının rolu. “Azərbaycan aqrar elmi”. Bakı. 2008. N-2. s. 157-158
12. Nadirov A.A. Müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf məsələləri. Bakı. 2001. 452 s.
13. Гусейнова М.С. Пищевая промышленность республики и основные направления ее развития. КТİETİ-nin Elmi Əsərləri. Bakı. 2011. №3. s. 111-117

Prof. Dr., I.H. Ibrahimov
Baku Business University

**Priorities for the integration and development of agriculture
and food industry in Azerbaijan**

Summary

The article analyzes the impact of increasing agricultural production on the development of the food industry in Azerbaijan. Integration of agriculture with the food industry and balanced development of sectors are considered necessary. After the restoration of Azerbaijan's independence, special attention will be paid to the integration of agriculture and the food industry, as well as the systematic implementation of measures to increase the role of integration in ensuring food security. The tendencies for an increase in agricultural production in 1991-2019 are identified as priorities for sustainable development of agriculture in terms of the scale of socio-economic tasks.

Along with the development of agriculture, an increase in the production of processed products depends on the improvement of the structure of the industry itself, the use of integrated processing of raw materials and non-waste technologies, the formation of a marketing management system for production and production-sale in the food industry. To ensure the dynamic development of the food industry, it is necessary to improve the mechanism for strengthening integration and regulation.

Keywords: food industry, integration, agricultural production, priority areas, economic policy, potential resources.

Д.э.н., проф., И.Г. Ибрагимов
Бакинский университет бизнеса

**Приоритеты интеграции и развития сельского хозяйства
и пищевой промышленности в Азербайджане**

Резюме

В статье исследуется влияние увеличения сельскохозяйственного производства на развитие пищевой промышленности Азербайджана. Считается необходимым интеграция сельского хозяйства с пищевой промышленностью и сбалансированное развитие секторов. После восстановления независимости Азербайджана особое внимание будет уделяться интеграции сельского хозяйства и пищевой промышленности, а также систематической реализации мер по повышению роли интеграции в обеспечении продовольственной безопасности. Тенденции увеличения сельскохозяйственного производства в 1991-2019 годах

определены как приоритеты устойчивого развития сельского хозяйства с точки зрения масштаба социально-экономических задач.

Показано что, наряду с развитием сельского хозяйства увеличение производства продуктов переработки зависит от совершенствования структуры самой отрасли, применения комплексной переработки сырья и безотходных технологий, формирования системы управления маркетингом производства и производства-продажи в пищевой промышленности. Для обеспечения динамичного развития пищевой промышленности необходимо усовершенствовать механизм усиления интеграции и регулирования.

Ключевые слова: пищевая промышленность, интеграция, сельскохозяйственное производство, приоритетные направления, экономическая политика, потенциальные ресурсы.